

Поліщук В. Л.,
Національний університет "Острозька академія"

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФРАЗЕО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ МОДУСНОГО ТИПУ ФРАЗЕО-ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ "МІРА СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ" В НІМЕЦЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджується фразео-семантичне поле модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" у плані ідеографічного опису фразеологічного складу мови та розглядається проблема його структурно-семантичного моделювання в німецькій, англійській та українській мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, структурно-семантична модель, фразео-семантичне поле, фразео-семантична група

В статье исследуется фразео-семантическое поле модусного типа фразео-тематической группы "Мера употребления алкогольных напитков" в плане идеографического описания фразеологического состава языка и рассматривается проблема его структурно-семантического моделирования в немецком, английском и украинском языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, структурно-семантическая модель, фразео-семантическое поле, фразео-семантическая группа

The article focuses on the research of phraseological microsystem "DRUNKENNESS" within the limits of ideographical description of phraseology composition and the problem of semantic structural modelling of phraseological-semantic field "Amount of alcohol drinking" in English, German and Ukrainian languages is examined.

Key words: phraseology composition, semantic structural modeling, phraseological-semantic field

Центром уваги сучасних мовознавчих студій є вербальний образ світу, сформований у свідомості носіїв певної мови, це зумовило посилення інтересу науковців до питань фразеологічної семантики, взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у структурі значень фразеологізмів, їх здатності відображати специфіку національного світосприйняття (М. Ф. Алефіренко, І. О. Голубовська, О. П. Левченко, В. М. Мокієнко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, О. В. Тищенко).

Актуальність фразеологічних досліджень [3; 10; 13; 15; 19] і, зокрема, системного аналізу фразеології ставить проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови. Ідеографічні групи ФО різних мов, проблеми ідеографічної класифікації фразеологічного матеріалу, теоретичні питання ідеографії неодноразово були предметом лінгвістичних праць [1; 4; 8; 11; 16; 18; 20]. Предметом вивчення фразеологічної ідеографії є фразеологічна картина світу, а методи ідеографічної класифікації мовних одиниць виявились особливо ефективними для її дослідження.

Ідеографічний опис уможливорює виділення моделей, за якими організовано фразеологічний матеріал, дозволяє визначити основне фразеологічне значення одиниць, з'ясувати етимологію ФО. Сучасна наука активно послуговується методом структурно-семантичного моделювання та використовує структурно-семантичні моделі з метою системного опису фразео-семантичних полів і груп [5; 9; 12; 14; 21; 24].

Актуальність теми статті визначається підвищенням інтересом науковців до опису окремих фразеологічних мікро- та макросистем різних мов; проблеми структурно-семантичного моделювання (ССМ) фразеологічних одиниць; проблеми подальшого зіставно – типологічного вивчення фразеологічних мікро- та макросистем на матеріалі споріднених та неспоріднених мов.

Метою статті є дослідження фразео-семантичного поля модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" в німецькій, англійській та українській мовах, що передбачає вирішення таких завдань: 1) інвентаризувати та систематизувати основний корпус досліджуваних фразеологічних одиниць (ФО) у зіставлюваних мовах; 2) провести ідеографічний опис фразео-семантичного поля модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" методом структурно-семантичного моделювання, що дасть змогу виявити фразеотворчі відношення у межах даної мікросистеми.

Об'єктом дослідження є ФО фразео-семантичного поля модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" в німецькій, англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є структурна, семантико-ідеографічна та лінгвокультурологічна характеристика фразеологічних одиниць фразео-семантичного поля модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" в німецькій, англійській та українській мовах.

Матеріалом дослідження стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників.

Фразео-семантичне поле модусного типу фразео-тематичної групи "Міра споживання алкогольних напоїв" складається з чотирьох фразео-семантичних груп: ФСГ1 "споживання алкоголю наодинці", ФСГ2 "сумісне споживання алкоголю", ФСГ3 "випивати до дна" та ФСГ4 "не пити".

Розглянемо ФСГ1 "споживання алкоголю наодинці". Ця група презентована лише двома фразеологізмами англійської мови: австрал. *drink with the flies /have one with the flies* 'пити одному, на самоті' [6], 'пити на самоті, без єдиної живої душі, крім мух' [28, с. 449] з образним конкретизатором *flies* 'мухи' та англ. *to take one's drops* 'випивати наодинці' [2, с. 919].

На сумісне споживання алкоголю вказують фразеологізми трьох порівнюваних мов, які наповнюють ФСГ2 "сумісне споживання алкоголю". Їм притаманні: ССМ1 "дія + ОК", ССМ2 "дія + локус", напр. *mit jemandem eins trinken* 'разом з ким-небудь випивати по чарці' [26, с. 369]. Диференційні семи 'затишно', 'у тісному колі', 'тривалий час' має НФО *mit jem. einen picheln* 'сумісно затишно споживати алкоголь', за Рьоріхом [26, с. 1181], та '[у тісному колі] тривалий час пити алкоголь' [25]. Стрижневий компонент *picheln* походить від сх.-нім. **pegeln*

‘пити за відмітками/мірою’, звідси номінація *der Pichler* ‘той, хто часто п’є’, ‘п’яниця’ [26, с. 1181]. Підтверджує цей висновок одне з припущень щодо виникнення зафіксованої у 1589 р. ФО англійської мови *take him down a peg* (букв. понизити його на один кілочок) зі значеннями ‘знизити чиясь зарозумілість, ‘принизити когось в очах інших’, ‘різке зауваження’, ‘скромний, покірний’, ‘принижувати’: деякі старовинні кухлі, які пускались по колу, мали мірки (кілочки чи цвяшки) для позначки індивідуальної міри клієнта. І коли хтось випивав більше своєї норми, сусіду залишалося менше [28, с. 439].

Про сумісне розпивання алкоголю, при якому келих, а згодом і пляшка передавалися по колу, свідчить фразеологізм англ. *to pass the bottle* ‘передавати пляшку з вином по колу’ [2, с. 749].

Сема ‘охоче’ притаманна німецькій ФО *an der Theke stehen* [26, с. 1621] ‘охоче разом з ким-небудь випивати’, див. цитату з карнавального шлягера: “*Der schönste Platz ist immer an der Theke*“ [26, с. 1621].

Мотивацією виникнення цілої серії німецьких фразеологічних одиниць виступив давній ритуал, при якому його учасники для засвідчення спорідненості душ випивали декілька крапель крові один одного та занурювали одночасно руки у кров якоїсь тварини. Після проведення даного обряду вони ставали рідними по крові, братами. Згодом споживання крові замінилось споживанням алкоголю й сучасним значенням наступних ФО є ‘mit einem Schluck eines alkoholischen Getränkes die Duzfreundschaft besiegeln’: нім. *mit j-m die Bruderschaft trinken* [7, т. 1, с. 126], нім. *mit j-m Duzbruderschaft trinken* [7, т. 1, с. 161], нім. *mit j-m auf Bruderschaft anstoßen* [7, т. 1, с. 126], нім. розм. *mit j-m Schmolli trinken* [7, т. 2, с. 169], у якій образний конкретизатор *Schmolli* є, можливо, номінацією на позначення якогось алкогольного напою [25]. Запозиченням з німецької мови в українську є фразеологізм *питу [на] брудершафт*.

Значення ‘сумісне споживання жінками горілки, купленої вскладчину’ має український фразеологізм *гличики полоскати*. У понеділок після заговин на Петрів піст збирається декілька жінок, які, зробивши “складчину”, “п’ють горілку” [22, с. 68].

У кутку кожної домашньої печі староанглійських будинків знаходилась конфорка для нагрівання пива та тримання страв теплими. Компонент *hob* ФО *to drink hob and nob / hob or nob* зі значеннями ‘пити разом’, ‘цокагись’ [2, с. 289] походить від дієслова **habban* → *to hold* ‘тримати’. Маленький круглий стіл, що стояв поблизу, називався *a nob*, звідси виникла номінація *to hob-nob*. Звісно, було затишно пити щось тепле біля маленького зручно облаштованого круглого столика [27]. Цікавою, на наш погляд, є також ФО англійської мови *save a cork* зі значенням ‘пити з тим, хто розливає пиво у пляшки’ [28, с. 448].

Звісно, у сумісному споживанні алкоголю не всі є однаково витривалими, хтось п’яніє швидше за інших. Саме про них свідчать фразеологізми нім. розм. *j-n unter den Tisch trinken / saufen* [7, т. 2, с. 249] ‘сп’їти кого-н.’, англ. *like old Racher’s cream jug*, який ходить по колу, аж поки хтось опиняється під столом [28, с. 450].

До ФСГЗ “випити до дна” належать ФО трьох досліджуваних мов. Виникнення німецької ФО *die Nagelprobe machen* [26, с. 1073] мотивував давньоскандинавський ритуал: при споживанні алкогольних напоїв перегортати випитий за чиясь здоров’я келих (здравицю) догори дном і ставити на великий палець лівої руки, щоб показати, що все випито до останньої краплини, що келих порожній [26, с. 1073]. У своєму збірнику “*Geschichtklitterung*“ 1575 р. Йоганн Фішер називає цей звичай *das Säuferisch Nägleinklopfen*. Вперше ця ФО фіксується в уставі пиття при дворі саксонського курфюрста Кристіана II (1611). Згодом цей фразеологізм лагнізувався (*super nagulum trinken*) та запозичився іншими мовами, пор. фр. *boire rubis sur l’ongle* [26, с. 1073], також у пісні: *Ils faisaient en les renversant / Un super nagle allemand* [26, с. 1073]. Але знаходимо й інше тлумачення виникнення відповідних фразеологізмів англійської мови *to drink supernagulum* [26, с. 1073] та *to make perl on your nail* [26, с. 1073], відомі у англійській мові з 1592 р. Компонент *supernaculum* тут позначає ‘найкраще вино’ від старовинного звичаю залишати краплю вина на дні склянки й крапнути на ніготь великого пальця. Чим краще вино, тим менше його залишиться [28, с. 449]. Інша ФО на позначення недопитого напою у склянці пов’язана з номінаціями **набійка**: англ. *heel-tap* ‘останні краплі недопитого напою у склянці чи пляшці’, ‘(непотрібний) залишок будь-чого’ [28, с. 33] та **голландець**: англ. заст. *dutchman’s drink* ‘останній ковток (що спорожнює пляшку)’ [2, с. 296]. Про пиття до дна, без залишку говорять ФО німецької та української мов нім. розм. *ex trinken* ‘пити до дна’ [7, т. 1, с. 189] та укр. *питу до дна* ‘випивати повну чарку спиртного’.

ФСГ4 “не пити” складають фразеологізми трьох досліджуваних мов, що мають значення: ‘не вживати алкоголь’: англ. *drink only with the duck* [28, с. 242], укр. *[i] в рот не брати / не взяти чого* ‘не їсти, не пити нічого’ або ‘відмовлятися їсти і пити’ [17, с. 44; 205]; у середині ХХ ст. у німецькому розмовному мовленні виникає ФО *trocken leben* ‘уникати алкоголю, не вживати алкоголь’ [26, с. 1644], *trocken reden* ‘вести розмову без вживання алкогольних напоїв’ [26, с. 1644]. НФО *jem. ist trocken* ‘хтось має влучний гумор’, ‘хтось більше не вживає ні краплини алкогольних напоїв’ набуло вторинного значення у зв’язку з процедурою лікуванням алкоголіків, під час якого хворому категорично забороняється вживати алкоголь через можливість рецидиву [26, с. 1644]. По закінченні лікування пацієнт може сказати, що він є нім. *absolut trocken* [26, с. 1644]; ‘перестати вживати алкоголь’: укр. *бути у зав’язці* ‘припинивши якусь діяльність, не займатися нею (звичайно про пияцтво, проституцію)’ [201, с. 142], мол. *від зав’язка* ‘припинення осудної діяльності (пияцтва тощо)’, укр. діал. *niduшiti в коваля* ‘перестати пиячити’ [203, с. 163]; ‘сидіти з порожньою чаркою’: нім. розм. *auf dem trock(e)nen sitzen / sein* [7, т. 2, с. 258], нім. *trocken sitzen* [26, с. 1644], укр. *на суху* ‘без випивки’ [17, с. 701; 205]; ‘не пригощати напоями’: укр. *не давати / не дати і понюхати кому чого* ‘зовсім не пригощати когось чим-небудь (перев. напоями)’ [17, с. 183; 205], нім. *hier ist trockene Luft* [26, с. 1644] ‘алкогольні напої тут не відпускаються’.

В основі ФО *auf dem Trockenen sitzen* [26, с. 1644] ‘бути безпорадним, потребувати грошей, бути на міліні лежить образ викинутої на берег риби чи корабля, який попав на міліну. У ХІХ ст. ФО набула ще одного значення ‘мати перед собою порожній стакан, нічого не отримувати пити’, пор. *trockenes Gedeck* ‘обід без вина’. ФО *keinen Tropfen im Becher mehr* ‘нічого не мати пити’ [26, с. 1645] є цитатою з пісні Рудольфа Раумбаха “*Die Lindenwirtin*“, яка вийшла в його збірці пісень “*Liedern eines fahrendes Gesellen*“ у Лейпцигу в 1874 р. [26, с. 1645].

Певна асиметрія вербалізації фразео-семантичного поля модусного типу фразео-тематичної групи “Міра споживання алкогольних напоїв” в німецькій, англійській та українській мовних картинах світу обумовлена переважно тим, що вибір еталону відбувається з-поміж образів, тобто залежить від національної психології та специфіки асоціативного мислення етносу, а головну роль при його формуванні відіграє та частота, з якою певні об’єкти або явища зустрічаються в житті людей, що нерідко виражається у триваліших людських контактах із ними, спричинюючи стереотипізацію останніх.

Потрібно зазначити, що проведені дослідження на матеріалі словників не відображає всього різноманіття номінацій досліджуваного фразео-семантичного поля. Вважаємо доцільним залучення матеріалів національних корпусів досліджуваних мов, текстів художньої літератури, текстів інтернет-форумів та чатів, даних психолінгвістичних експериментів для подальшого дослідження даної фразеологічної мікросистеми.

Література:

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Баранцев К. Т.]. – 2-ге вид., випр. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Арсентьева Е. Ф. СопоставительныАрсентьева Е. Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. – 172 с.
3. Бирих А. К диахроническому анализу фразеосемантических полей / А. К. Бирих // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 14-24.
4. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – [Электронный ресурс] // АBBYY Lingvo x3 [Электронный ресурс] : электронный словарь. – 4,7 Gb. – АBBYY Software, 2008. – 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM)
5. Гаврись В. І. Німецько-український фразеологічний словник / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – в 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
6. Гвоздарев Ю. А. Фразеологические группы ФЕ, их структура и представление в идеографических словарях / Ю. А. Гвоздарев // Фразеологические словари и компьютерная фразеология : Тез. сообщ. школы-семинара 13-17 ноября 1990 г. – Орел, 1990. – С. 48-49.
7. Добровольский Д. О. О возможности моделирования внутренней формы фразеологизмов / Д. О. Добровольский // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов и для Машинного фонда русского языка. – М. : Русский язык, 1988. – С. 87-97 с.
8. Добровольский Д. О. Сопоставительная фразеология (на материале германских языков) : Курс лекций / Д. О. Добровольский, В. Т. Малыгин, Л. Б. Коканина. – Владимир, 1990. – 80 с.
9. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія / Анатолій Олександрович Івченко. – Х. : Фоліо, 1999. – 304 с.
10. Мокиенко В. М. Образы русской речи: историко-этимологические и этнолингвистические очерки по фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 280 с.
11. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об’єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. М. Найда. – Д., 2002. – 19 с.
12. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Л. Плетнева. – Харків, 2004. – 25 с.
13. Проблемы фразеологической и лексической семантики. Материалы Международной научной конференции (Кострома, 18-20 марта 2004 г.). – М. : ООО “ИТИ ТЕХНОЛОГИИ”, 2004. – 286 с.
14. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии. Темпоральная фразеология / Лев Михайлович Рязановский – СПб. : Изд-во Петерб. ун-та, 1997. – 200 с.
15. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
16. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Ужченко В. Д. Историко-лінгвістичний аспект формування української фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Віктор Дмитрович Ужченко. – Ужченко В. Д. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко // Вісн. Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 1999. – № 5. – С. 34-39.
17. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : Монографія / Віктор Дмитрович Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
18. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу : 6019 фразеологізмів / [уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
19. Ужченко В. Д. Параметри аналізу структурно-семантичної моделі : східнослобожанський вимір / В. Д. Ужченко // Лінгвістика. Зб. наук. праць Луганського національного ун-ту. – № 3 (18). – Луганськ, 2009. – С. 127-138.
20. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion]. – [Електронний ресурс] // DUDEN [Електронний ресурс] : электронный словарь. – 700 Mb. – DUDEN Software, 1999. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнеру.
21. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / уклад. Lutz Röhrich. – Freiburg; Basel; Wien : Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.
22. websters-dictionary. – режим доступу до словника : <http://www.websters-dictionary-online.net/translation/to+hob+and+nob>
23. Wilkinson P. R. A thesaurus of traditional English metaphors / [Ed. P. Wilkinson.]. – London and New York : Routledge, 1992. – 777 p.